

**ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ
«УКРАЇНСЬКОЇ ЧИТАНКИ» (1930) М. ЛЕВИЦЬКОГО****Оксана Марчук**
Рівне

У статті проаналізовано специфіку навчальних матеріалів, «Української читанки» (1930) М. Левицького. Метою статті здійснення аналізу текстів для читання, їх тематики, виховної спрямованості, розбір завдань до прочитаних оповідань та характеристика вправ із української мови. Автором використано такі методи дослідження: педагогічно-історичний, біографічний, персоналістичний, порівняльний, дослідницький аналіз.

Подано класифікацію навчальних текстів та проаналізовано методика їх опрацювання, запропоновану педагогом-новатором. З'ясовано, що «Українська читанка» призначалася для осіб, які знали букви і могли читати невеликі тексти, для використання у початковій школі та на курсах для неписьменних. Значну увагу М. Левицького приділено текстам про історично-культурний розвиток Волині. Показано, що автор широко використовував оповідання та поезію, спрямовану на виховання національно-патріотичних почуттів та морально-етичних цінностей, що є актуальним для нинішніх педагогів та укладачів шкільних підручників.

Ключові слова: підручник, навчальні матеріали, педагог, методика.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Важливе місце у навчально-виховному процесі сучасних шкіл відведено навчальним підручникам та посібникам. Як зазначено у педагогічній науково-довідниковій літературі, підручник – це «навчальне видання у вигляді книжки, яке вміщує систематичний виклад певної навчальної дисципліни, що відповідає навчальній програмі і затверджене офіційною інстанцією» [2].

Оскільки впродовж минулих століть в Україні виробився позитивний досвід підручникотворення, то його здобутки доцільно використовувати в навчальних закладах сьогодення. Необхідність переймання педагогічного досвіду зазначена в освітніх документах (Національній доктрині розвитку освіти, Законі «Про освіту», «Положення про загальноосвітній навчальний заклад»). Зокрема, у «Законі про освіту» зазначено, що одним із головних принципів освіти в Україні є «органічний зв'язок із світовою та національною історією, культурою, традиціями» [1].

Актуальність вивчення проблеми написання обумовлена також впровадженням у школах нових навчальних програм, відповідно до яких потрібно укладати навчальні книги, та необхідністю звертання посиленої уваги на виховання патріотичних ідеалів у молоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання укладання підручників для книг досліджували такі вчені, як: В. Бейлінсон, В. Безпалько, Л. Заков, Д. Зуєв, Н. Менчинська, Є. Петровський, О. Савченко. Вчені дослідили сутність підручника, висунули певні вимоги до його структури, охарактеризували психологічні основи організації роботи школярів із навчальною книгою.

Метою статті є проаналізувати навчальні тексти для читання, подані у підручнику «Українська читанка» волинського педагога-новатора. Для її реалізації необхідно виконати такі завдання: дослідити тематику поданих у читанці текстів, визначити виховну спрямованість видання, охарактеризувати завдання до прочитаних оповідань та вправи для вивчення мовних явищ.

Виклад основного матеріалу. У кінці XIX на початку XX століття вчителі Волині перебували у творчих пошуках, намагалися підібрати кращі методи та прийоми навчання. Прикладом може слугувати методика навчання математики викладача Волинської духовної семінарії М. Маньковського. У книзі «Вичення математики» автор наголошував на тому, що дитина повинна свідомо вивчати матеріал: «Внушенные насильственно и привытые искусственно» (рос.) аксіоми, що не проросли органічно в свідомості учня, випаровуються, а разом із ними руйнується і вся будівля, створюючи в розумі багато неясних уривків, які затемнюють свідомість настільки, що та особа, яка навчалася, стає тупішою за ту, що не відвідувала школу» (Levytskyi 1930, p. 192) [4].

Іншою вагомою постаттю в історії волинського шкільництва та підручникотворення

був М. Левицького, відомий письменник, мовознавець, педагог, лікар, дипломат, який добре знав педагогічні погляди С. Черкасенка, мав тісні зв'язки із родиною Косачів. Проживаючи на Волині в м. Радивиліві, він займався культурно-просвітницькою роботою серед молоді, бав участь у розповсюдженні національно-патріотичної літератури, організовував патріотичні літературно-мистецькі заходи.

М. Левицький зробив вагомий внесок у справу розвитку волинського мовознавства. Він був автором мовознавчих студій «Деяко до справи про вкраїнську письменницьку мову» (1909), «Деяко про сучасну стадію розвитку української літературної мови» (1913) та навчального видання «Українська читанка» (1930), яка була призначена для читання на курсах для дорослого населення. Однак, як зазначив сам автор, останній підручник можна було використовувати і при роботі із дітьми середнього та старшого шкільного віку: «Перший пункт «Розбору» доступний не тільки для дорослих, хоча і малописьменних людей, а навіть дітей понад 10 літ» (Levytskyi 1930, p. 3) [3].

Опрацювання передмови до даного підручника засвідчило, що на Волині у 20-30 роках турбувалися про надання освітніх послуг дорослому населенню, яке з певних причин не могло здобути освіти раніше: «Ця читанка є перша спроба подати матеріал до читання і розбору прочитаного тим людям, що не мали змоги пройти курс шкільної науки, а бажають проте хоч самотужки, хоч за допомогою вчителя придбати собі знання і знайти дорогу до дальшої самоосвіти» (Levytskyi 1930, p. 3) [3].

Автор розумів, що для належного засвоєння навчального матеріалу із мови, необхідно детально вивчити теорію мовознавства, тому він рекомендував при читанні його підручника використовувати також книги мовознавців та лінгвістів. Він переконував, що, засвоївши основи синтаксису та морфології, читачі зможуть краще зрозуміти підібрані у читанці навчальні тексти та без помилок виконуватимуть усі підібрані до текстів вправи.

Волинський укладач підручника М. Левицький у своїй методиці рекомендував вчителям при вивченні матеріалу переходити від простішого до складнішого: «Для вчителів і керівників курсів позашкільної освіти моя така порада була б така: вибирати із «Розбору» ті питання, котрі доступні для розуміння слухачів; не можна задавати запитання зо складні або стилю, які ще недобре ознайомлені із словотвором» (Levytskyi 1930, p. 3) [3].

Опрацювання текстів «Української читанки» засвідчило, що підручник був призначений для широкого кола читачів. Матеріали можна було вивчати із дітьми та з дорослими, оскільки вони були представлені із різних галузей знань, були цікавими та доступними загалом. Це пояснюється тим, що автор відповідально поставився до підбору матеріалів для читання, бажаючи задовольнити потреби людей не лише різних вікових груп, а й суспільних верств: «Трудне було моє завдання з вибором матеріалів, бо неможливо було передбачити, хто буде користуватися цим матеріалом: чи селянин, чи хлібороб, чи ремісник, чи доросла людина, чи молодь. Довелося брати матеріал різноманітний, знаючи наперед, що не всі подані уривки і матеріали однаково зацікавлять усіх читачів» (Левицький 1930, p. 3) [3].

Матеріали «Української читанки» умовно можна поділити на окремі уроки, які, в свою чергу, мають дві частини: читання та вивчення мовних явищ. Автором було подано такі структурні елементи уроку – «Текст» та «Робір». Такий поділ дозволяє констатувати той факт, що у методиці М. Левицького подано комплексне вивчення української мови, при якому одночасно вивчалися навички читання та вивчення мовних явищ.

Вважаємо за доцільне дати характеристику текстам та завданням, запропонованим М. Левицьким, для визначення змістового наповнення «Української читанки». Зокрема, автор пропонував читати тексти на різноманітну тематику: морально-етичну («Для других», «Як жити на світі», «Сирота»), природознавчу («Корисні звірята», «Осінь»), географічну («Чужі звичаї», «Шлях на Туреччину»), національно-патріотичну («Наша Пісня»).

Оскільки книга призначалася для дорослого населення, серед якого була значна частина селян, окремі тексти читанки були на сільськогосподарську тематику: «Чому овочеві дерева треба обмащувати вапном?», «Коли і як сіяти пашні (кормові) буряки?», «Значіння солі для худоби».

Значною заслугою автора вважаємо рекомендації щодо використання на уроках та

читання вдома тогочасних газет. Зокрема, для підвищення рівня знань із ведення сільського господарства зі сторінок «Української читанки» закликали вивчати матеріали, подані у газеті «Сільський світ» та календарі «Приятель господаря».

Оскільки назва підручника «Українська читанка», то головний акцент зроблено на вихованні національно патріотичних почуттів. Україна – це єдина рідна сторона, кожна людина повинна бути патріотом, знати свою мову, пишатися відомими українцями, підтримувати українські звичаї – такі основні мотиви представлених у читанці творів. Із великою любов'ю автор оповідає про українську пісню у тексті «Наша пісня»: «На весь світ ми вславилися своїми піснями. Своїм умінням виливати у звуках наші почування: радісні і бадьорі, сумні і журливі...Піснями сліпі кобзарі та лірники Богу моляться і людям думи співають про минулу славу, про лицарів, що за рідний край своє життя віддали. У піснях наше багатство, наша слава. І великий Кобзар наш Тарас Шевченко сказав: «Наша пісня... не вмере не загине» (Levytskyi 1930, p. 34) [3].

Особливістю видання М. Левицького була наявність у читанці матеріалів з історії Волині, що представлені текстами «Дещо з історії», «Острозька Академія», «Луцьке Чесно-Хресне Братство». У тексті «Могили на Україні» було подано такі відомості про волинський край: «На Волині бувають могили похоронні; при розкопках у них знаходять кістяки людські, зброю, металеві прикраси, одяжу, іноді старовинний посуд, що його ставили коло померлого» (Levytskyi 1930, p. 62) [3]. В іншому тексті автор повідомляв, що у цій частині України здавна було багато лісів. Серед завдань було запропоновано учням підготувати матеріали про гори Волині, визначні церкви, населення тощо.

Із запропонованих М. Левицьким текстів робимо висновок, що його видання було спрямоване на виховання у волинян толерантності та поваги до культурних та історичних надбань інших народів. Так, у повідомленні «Населення Польщі» так було описано стосунки волинян із іншими народами Європи: «Тут у переважній і щільній масі живуть українці, білоруси, а на півночі – литвини. Ці народи після першої світової війни ввійшли у склад Польщі. Перед московським забором ці народи жили під Польщею і давали їй іноді видатних державних мужів; такими були, наприклад, князь Костянтин Острозький, оборонець народу українського і віри православної; гетьман Ходкевич, родом білорус» (Levytskyi 1930, p. 62) [3].

Поряд із прозовими текстами в «Українській читанці» подано поезії відомих тогочасних митців слова: «Осінь» Я. Щоголіва, «Сиротина» О. Кониського, «Перший сніг» Г. Чупринки, «Дещо з поезії» Т. Шевченка. Автор також використовував поетичні доробок зарубіжних письменників, наприклад, пропонував розібрати вірш К. Гавлічека «Як жити на світі»:

Коли родився ти на світ,
Ти плакав, люде ж були раді,
Живи ж на світі так,
Щоб, покидаючи його,
Ти радий був, а люде плакали б.
(Levytskyi 1930, p. 43) [3].

Окремі матеріали для читання були представлені надбаннями українського фольклору, зокрема, прислів'ями та приказками, наприклад, «Вчися змолоду, не зазнаєш на старість голоду; чого Івась не навчився, того Іван не буде знати; розумний любить учитися, а любить учити; в єдності – сила; громада – великий чоловік; знання – то сила». Виховний аспект «Української читанки» значно посилюється завдяки легендам («Українська легенда про квітку барвінок»), байкам («Осел і Соловей»). Загадки сприяли розвитку кмітливості, логічного мислення, уяви: «Всі мене просять, всі мене чекають, а як прийду – від мене ховаються» (Levytskyi 1930, p. 3) [3].

Серед запропонованих для читання текстів були грецькі міфи: «Сицілла і Харибда», «Ахіллесова п'ята», «Дамоклів меч», що мали не меті познайомити волинян із кращими надбаннями античної літератури. Вивчення міфів супроводжувалося опрацюванням крилатих висловів епохи Стародавньої Греції та Риму. При вивченні постаті Ахілла М. Левицький рекомендував проводити порівняння із героями «Енеїди» І. Котляревського, для цього у читанці було навіть наведено уривок із твору українського поета.

Окрім давньогрецької міфології, читачів «Української читанки» знайомили із

українськими апокрифами. М. Левицький пояснив, що «по-грецькому легенда називається міт (звідси – мітологія), легенди християнських народів, коли в них фігурує релігійний елемент (Бог, Христос, Богородиця, Апостоли, святі) називаються апокрифами» (Levytskyi 1930, p. 92) [3].

Зроблений нами огляд тем дозволяє виділити виховну спрямованість видання. Так, читання підібраних текстів сприяло вихованню морально-етичних якостей, любові до природи, батьківщини, збагачувало читачів знаннями про життя в інших країнах, історичними відомостями.

М. Левицький виробив оригінальну систему подачі вправ до прочитаного тексту («Розбір»), яка теж мала виховну ціль. Завдання були спрямовані на те, щоб учень краще зрозумів основну думку твору, збагатився духовно та інтелектуально. Наведемо деякі приклади запропонованих автором завдань: «Нехай слухачі пригадають зо свого життя приклади егоїзму та альтруїзму, а хто може, хай і напише» (Levytskyi 1930, p. 6) [3]; «Підкресліть не тільки моральну, а й матеріальну вагу пошани до чужої власності» (Levytskyi 1930, p. 16) [3], «Чи добра риса гордощі» (Levytskyi 1930, p. 18) [3], «Чи щастя полягає в багатстві» (Levytskyi 1930, p. 22) [3].

Для кращого розуміння ідеї прочитаного твору волинський укладач підручників подав короткі філософські повчання-висновки, на зразок: «Щастя не в багатстві: маючи родину можна бути сиротою яловим, некорисним для громадянства» (Levytskyi 1930, p. 23) [3]; «Щастя не в багатстві, владі та славі, а в задоволенні тим, що має людина, в задоволенні і самим собою» (Levytskyi 1930, p. 23) [3]. На філософські роздуми читачів наштовхували питання автора на кшталт: З яким віком може людина порівнювати осінь і чому?

При укладанні завдань до текстів автор М. Левицький також використовував цитати із Святого Письма, хоча уривків із Біблії в основній частині не наведено. Так, при вивченні твору «Як жити на світі» було зроблено посилання на такий біблійний вірш: «Більше цієї любові ніхто не має, ніж хто душу свою за ближніх покладе» (Ів. 15:13). Окрім того, М. Левицький пропонував учням (слухачам) вивчити таку молитву: «Дух же ціломудрія, смиреномудрія, терпіння і любові даруй мені, рабові Твоєму» (Levytskyi 1930, p. 18) [3].

У вступі до своєї книжки автор наголошував на самостійній роботі тих, хто прагнув опанувати читання та українську мову. відповідно до цього в основній частині підібрано багато завдань, в яких учням (слухачам) пропонувалося самостійно знайти інформацію. Зокрема, читанці були завдання підібрати приказки, прочитати оповідання, близькі за своїм змістом до основного тексту уроку, підготувати повідомлення про відомих історичних діячів України та Волині, діяльність волинських церковних братств. Наведемо декілька прикладів формульованих автором завдань, які виконання яких потребувало звернення до додаткових джерел: «Добре було б прочитати вірш С. Руданського «Наука» та розібрати його змістову ідею» (Levytskyi 1930, p. 18) [3]; «Які слухачі ще знають приказки»; «Проти кого мусіли князі Острозькі обороняти православну віру? Які ще відомі осередки української освіти за тих часів?» (Levytskyi 1930, p. 50) [3]; «Радимо прочитати історичні оповідання «Про наших Київських князів», «Захар Беркут» Івана Франка та інші, які можна дістати» (Levytskyi 1930, p. 44) [3].

Розбір основних текстів «Української читанки» зумовлював необхідність звернення слухачів (учнів) до опрацювання літературознавчих словників-довідників, оскільки багато вправ мали завдання із теорії літератури. Хоча, варто зазначити, що і в самому підручнику було наведено тлумачення деяких літературознавчих лексем (байка, дактиль, віршовий розмір, алегорія, пролог, епілог, передмова). Для зняття труднощів при розборі поезії вчителям та читачам рекомендували використовувати підручник із теорії літератури «Теорія письменства» М. Левицького, що також свідчить належну розробку автором власної методики комплексного вивчення української мови та літератури.

У другому розділі запропонованих автором уроків акцент зроблено на вивченні мовних явищ. Виконання вправ було спрямоване на опанування усіх розділів мовознавства. Виконуючи завдання до прочитаного тексту, слухачі (школярі) вивчали частини мови, відмінювання іменників та прикметників, фонетичну будову слова, словотвір, особливості простого та складного речення.

При вивченні української мови за «Українською читанкою» звертали увагу на милозвучність. Позитивною рисою підручника М. Левківського було порівняння мовних

явищ української, російської (московської), польської та чеської мов. Наприклад, вивчаючи тему «Відмінювання іменників» волинський мовознавець пояснював: «Порівняймо зовні відмінки (сучасна клична форма) в польській та чеській мові...в московській мові зовного відмінку немає. Він утратився і його заступає називний» (Levytskyi 1930, p. 50) [3]. Для додаткового вивчення української мови автор рекомендував опрацювати матеріал його книги «Грамматика для самонавчання».

Автор також подав певні вирази латинською мовою, наприклад, «concordia res parve crescunt, discordia maxime dilabuntur», що означало: при згоді й малі справи ростуть, а при незгоді й найбільші занепадають. Наведений матеріал свідкує, що М. Левицький хотів дати якомога ширші знання своїм читачам, познайомити із кращими зразками латинського письменства.

Значну увагу волинський укладач підручників приділяв вивченню лексики. У його «Українській читанці» подано багато авторських тлумачень слів, наприклад, мовознавець пояснив слухачам (учням), що «варваризми – чужі слова, непотрібні нам, коли маємо замість їх свої власні, а неологізми – чужі слова, потрібні нам, коли не маємо замість їх своїх власних» (Levytskyi 1930, p. 58) [3].

Аналіз «Української читанки» дозволив виділити певні позитивні риси укладання підручника М. Левицького: подача матеріалу чітко структурована; кожен урок присвячено певній темі та розв'язанню проблеми; наявність між предметних зв'язків; акцент на комплексному навчанні читанню та вивченню української мови; представлення завдань для самостійної роботи, акцент на наукових пошуках слухачів (учнів); використання матеріалів на краєзнавчу (волинську) тематику; подання рекомендацій щодо використання газетних матеріалів та довідникової літератури; логічність, послідовність, перехід від вивчення простішого матеріалу до складнішого.

Підбір текстів читанки мав на меті інтелектуальне збагачення та виховне значення. Особи, які читали підручник М. Левицького, отримували інформацію із різних галузей знань, навчалися бути високоморальними людьми. Це дало змогу сучасним науковцям дати високу оцінку виданню. Зокрема, В. Юркало у статті «Він лікував людей і мову» дав таку характеристику підручнику волинського мовознавця: «В «Українській читанці» М. Левицького вдало інтегровано літературу й мову, аналіз змісту не відірваний від аналізу форми. Після кожного тексту наведено питання для розбору за такими розділами: «Що до змісту», «Що до складні» і «Що до словотвору». Як бачимо, аналізу мови твору приділено вдвічі більше уваги, ніж аналізу змісту. Тому після ретельного навчання за цим підручником можна було не тільки ознайомитися з найкращими зразками української класичної літератури, а й значно вдосконалити власну мову, розширити світогляд, одержати знання про власну націю, її ментальність, державу, в якій проживаєш, про сусідні народи і відчути це все у загальноєвропейському культурному контексті» [6].

Висновки з цього дослідження. Підсумовуючи вище викладений матеріал, зазначимо, що у кінці XIX – на початку XX ст. поряд із російськомовними підручниками на території Волині поширювалися українські книги. До таких належала «Українська читанка» М. Левицького. У змісті підручника простежувалася чіткість і послідовність структурування навчального матеріалу, складність і обсяг якого відповідали можливостям належного засвоєння учнями початкової школи. Аналіз текстів читанки дозволив констатувати їх національну спрямованість, зорієнтованість на виховання морально-етичних якостей, розвиток світогляду школярів. Аналіз «Українських читанок» М. Левицького свідчить, що акцент у ній було зроблено на українських фольклорних текстах, оповіданнях на історичну та морально-етичну тематику та на виховання національно свідомої інтелектуально багатой учнівської особистості, що є актуальним і для нинішнього українського суспільства.

Література:

1. Закон України про освіту. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1060-12.
2. Засоби навчання і їхні функції. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: textbooks.net.ua/content.
3. Левицький М. Українська читанка / М. Левицький. – Рівне, 1930. – 120 с.
4. Маньковський М. Вивчення математики / М. Маньковський. – Кременець, 1899. –

287 с.

5. Національна доктрина розвитку освіти. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.

6. Юркало В. Він лікував людей і мову. [Електронний ресурс]. / В. Юркало –Режим доступу: <http://intranet.tdmu.edu.ua/>

References:

1. Zakon Ukrainy pro osvitu. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1060-12

2. Zasoby navchannya i yikhni funktsiyi. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu:: textbooks.net.ua/content.

3. Levytskyy M. Ukrayinska chytanka / M. Levytskyy. – Rivne, 1930. – 120 s.

4. Mankovskyy M. Vychennya matematyky / M. Mankovskyy. – Kremenets, 1899. – 287 s.

5. Natsionalna doktryna rozvytku osvity. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.

6. Yurkalo V. Vin likuvav lyudey i movu. [Elektronnyy resurs]. / V. Yurkalo –Rezhym dostupu: <http://intranet.tdmu.edu.ua>.

В статье проанализирована специфика учебных материалов «Украинской книги для чтения» (1930) М. Левицкого. Цель статьи - проанализировать тексты для чтения, их тематику, воспитательную направленность, дать характеристику заданиям к прочитанным рассказам и упражнениям по украинскому языку. Автором использованы следующие методы исследования: педагогически-исторический, биографический, персоналистический, сравнительный, исследовательский анализ. Представлена классификация учебных текстов и проанализирована методика их чтения, предложенная педагогом-новатором. Выяснено, что «Украинская книга для чтения» предназначалась для лиц, которые «знали буквы и могли читать небольшие тексты, а также для использования в начальной школе и на курсах для неграмотных. Значительное внимание М. Левицкого уделено текстам об историческом и культурном развитии Волыни. Показано, что автор широко использовал рассказы и поэзию, направленную на воспитание национально-патриотических чувств и морально-этических ценностей, что является актуальным для нынешних педагогов и составителей школьных учебников.

Ключевые слова: учебник, учебные материалы, педагог, методика.

In the article the author analyzes the educational materials specific of the «Ukrainian textbook» (1930) by the Volyn teacher M. Levitsky. The purer of the article is the next: to analyze the texts, their educational orientation, the exercises to the short stories and to give characterization to exercises in Ukrainian language. The author used the following methods: educational and historical, biographical, personal comparative researching analyze.

The classification of educational texts is given and the methodic of the teacher- innovator is shown. It was found that « Ukrainian textbook" was written for people who knew the letters and could read small text and teachers could use it in primary schools and in courses for people who did no visited schools. The special attention in the texts is paid by M. Levitskyo for historical and cultural development of Volyn. It is shown that the author widely used stories and poetry about national patriotism, moral and ethical values that are relevant for current teachers and textbooks compilers.

Key words: textbook, educational materials, teacher, methodology.